

WOLFGANG SCHIVELBUSCH
Uzak Akrabalar

WOLFGANG SCHIVELBUSCH 1941'de Berlin'de doğdu. Frankfurt Üniversitesi'nde edebiyat bilimi, sosyoloji ve felsefe öğrenimi gördü. Zihniyet ve kültür tarihi araştırmalarıyla tanındı, eserleri birçok dile çevrildi. 2003'te Berlin Sanatlar Akademisi'nin Heinrich Mann Ödülü'ne, 2005'te Aby Warburg Vakfı Bilim Ödülü'ne layık görüldü. Türkçede daha önce *Keyif Verici Maddelerin Tarihi* (çev. Zehra Aksu Yılmaz, Dost Kitabevi, Genesis Kitap) adlı eseri yayımlandı.

Entfernte Verwandtschaft

Faschismus, Nationalsozialismus, New Deal, 1933-1939

© 2005 Carl Hanser Verlag München

İletişim Yayınları 1970 • Araştırma-İnceleme Dizisi 332

ISBN-13: 978-975-05-1449-4

© 2014 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2014, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DİZİN Birhan Koçak

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

WOLFGANG SCHIVELBUSCH

Uzak Akrabalar

Faşizm, Nasyonalsosyalizm,
New Deal, 1933-1939

*Entfernte Verwandtschaft
Faschismus, Nationalsozialismus,
New Deal, 1933-1939*

ÇEVİREN Muhammet Metin

“Nefret duyulan otoriter devlete karşı bilinçaltından söylenen bir marş havasındaydı.”

– BRUNO RIZZI'nin (*La bureaucratisation du monde*, Paris 1938) New Deal hakkındaki görüşleri

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	8
1 Giriş: Karşılaştırma	9
2 Akrabalık?	29
3 Liderlik	65
4 Propaganda	87
5 Yeni Alanlar: Ulus, Bölge, Yurt	121
6 Simgesel Şantiyeler: Agro Pontino, Tennessee Valley Authority, Reich Otoyolları	157
7 Sonsöz 1944: <i>As we go Marching</i>	203
DİZİN.....	206

TEŞEKKÜR

Bu kitaba temel olan araştırma projesi için
Volkswagen Vakfı'nın mali desteğine
teşekkür borçluyum. İçerikle ilgili sorumluluk
kuřkusuz sadece yazara aittir.

1

Giriş: Karşılaştırma

Mimarlık eleştirmeni Siegfried Giedion'un 1946 yılının Eylül ayında Londra'daki Britanyalı Mimarlar Kraliyet Enstitüsü'nde yaptığı konuşmanın konusu *Architectural Review* dergisinin yayımcıları tarafından o kadar önemli bulunmuştu ki, söz konusu yayımcılar Yeni Mimari akımının ileri gelen bazı mimar ve teorisyenlerini Giedion'un savlarını tartışmak üzere davet etmişlerdi. Tartışma etkinliğine Walter Gropius, Henry Russel Hitchcock, Gregor Paulsson, William Holford, Lucio Costa ve Alfred Roth'un yanı sıra Giedion da katılmıştı. Tartışmanın konusu, Giedion'un daha önce yapmış olduğu konuşmanın konusuyla aynıydı: "Yeni Bir Anıtsallığa Duyulan İhtiyaç."

Bu tartışma, klasik modern mimari tarihinde temel oluşturan ilk öz eleştiri idi: Bir önceki yüzyılda baş gösteren tarihselcilik ve eklektisizm akımları ile mücadelede mimarinin teknik ve işlevsel boyutlarına belki de gereğinden fazla tek taraflı bir şekilde yoğunlaşıp, mimariyi ezelden beri teknoloji ve mühendislikten farklı kılan hususun, yani günlük yararlı şeylerin ötesinde, ihtiyaç ve duygulardan oluşan bütünün ihmal edildiğinin idrak edilmesi. Giedion:

“İnsanlar, baktıklarında kendilerini görebilecekleri ve sadece amaca uygun olmaktan fazlasını sunabilen yapılar istiyor. Mimarının kendileri için önem arz eden hususları ifade etmesini arzuluyor. Zengin, heybetli ve duygusal olmasını diliyor. Anıtsallık, büyük sosyal simgeselliğe duyulan kadim ihtiyacın yerine getirilmesinden başka bir şey değildir. Bu isteği sürekli bastırmak mümkün değildir.”¹

Katılımcıların çoğu, İkinci Dünya Savaşı öncesindeki yıllarda bu tür beklentileri daha hoş karşılayabilecekleri konusunda hemfikirdi. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra hem sosyal devrime, hem uğruna bu devrimin gerçekleştirildiği kalabalıklara, hem de bu devrimi gerçekleştiren kitlelere mimari bir yansıma kazandırmak için yola çıkılmıştı. Ancak Yeni Mimari akımı bu kitleler tarafından, benimsenmemesi şöyle dursun, hiçbir zaman anlaşılmamıştı. Sonunda kitleler, kapitalist dünyanın 30'lu yıllardaki büyük krizi içerisinde siyasi rakibin saflarına geçmişti. Çünkü bu rakip, kitlelerin düşledikleri ve modern mimarlığın kendilerine bahsetmek istemediği anıtsallığı sunuyordu.

Gerek anıtsal mimarının Üçüncü Reich ve 20. yüzyılın diğer totaliter rejimleri ile aynı kefeye konulması, gerekse “çağdaşlık eşittir liberal ve sosyal demokrasi” şeklindeki muadil denklem, 1920-1940 yılları arasındaki siyasi-ideolojik cepheleşmenin birer sonucudur. 70'li yıllara kadar her iki iddia da birer gerçek olarak kabul ediliyordu. Modernizmin patriği kabul edilen Bruno Zevi, 90'lı yılların başlarında, “30'lu Yıllarda Klasisizm” konulu bir konferans hakkında hissettiği nefret ve aşağılama duygularını açıkça ifade

1 *Architectural Review*, Eylül 1948, S. 126. Bu tür özeleştiril yaklaşımlar daha önce de sergilenmişti. Örneğin Gropius 1935 yılında *The New Architecture and Bauhaus* (Londra, 1935) adlı eserinde, rasyonel-işlevsel unsurun vurgulanmasının, esasen sadece biçimsel bakımdan bozulan mimarının arınmasına (“*purifying agency*”) yönelik bir araç iken, biçimsel mutlaklaştırmaya ve tekdüzeliğe yol açtığını ifade etmişti (John Gloag, *Word Warfare*, Londra, 1936, s. 55).

edebilmişti. Ciddi bir konudan ziyade “çöp, dışkı, kusmuk ve balgamı” gündem haline getirdiklerini iddia ettiği organizatörleri, “aldatmakla, aptallıkla, küstahlıkla ve geri zekâllıkla” suçlamıştı.²

Söz konusu denklemin İtalyan faşizmine ve Sovyet komünizminin erken dönemine uymayışı onlarca yıl boyunca görmezden gelindi. Bu denklemin savunulamaz oluşuna ilişkin olarak günümüzde hâkim olan fikir birliği, 1945 yılında yaşanan çöküşün üzerinden tam bir nesil geçtikten sonra, nasyonal sosyalizmin tarihselleştirilmesi ve bağlamlandırılması eşliğinde ortaya çıkmıştır. 30’lu yıllarda Washington, Paris, Londra ve Cenevre’de, Berlin, Moskova ve Roma’dakilere benzer anıtsal-klasisist özellikte büyük yapılar inşa edildiği; Mussolini tarafından teşvik edilen rasyonalizmin, çağdaşlığın devamından başka bir şey olmadığı; hatta anti-modernist bir dar kafalılık atfedilen Üçüncü Reich’in, işlevsel yapıların söz konusu olduğu yerlerde işlevselci-modern bir yaklaşımla işe koyulduğu birdenbire fark edildi. Mimari bakımdan modern faşistlerin ve gelecekçi liberallerin var olduğu görüldü. 30’lu yıllardaki anıtsalcılığın-neoklasisizmin 1932 yılında New York Modern Sanatlar Müzesi’nin uluslararası üslup olarak yeniden adlandırdığı modernizmden daha az uluslararası bir üslup ol-

2 Gavim Stamp (*Architectural Review*, 9.10.91, s. 58) ve konferans sorumlusu Giorgio Ciucci (G. Ciucci, *Classicismo Classicismi - Architettura Europa/America 1920-1940*. Centro Internazionale di Studi di Architettura Andrea Palladio. Milano, 1995, s. 10), aylık olarak yayımlanan *L’Architettura* (Haziran 1991, s. 504) dergisinde imzasız olarak yayımlanan yorumun, derginin yayımcısı Bruo Zevi tarafından kaleme alındığı düşünülüyor. Ayrıca Zevi, modernitenin dogmatlaştırılmasının güzel bir örneğini teşkil etmektedir. Zevi daha 1950 yılında, 30’lu yılların neoklasisist modasını “kültürel çöküşün” bir belirtisi olarak nitelikle birlikte, bunu o dönemde modernitenin biçimsel katılaşmasıyla izah etmişti (*Towards an Organic Architecture*, Londra, 1950, s. 49). Modernitenin bu denli kireçlenmesine nazaran, totalitarizm ithamının postmodernizmin bir temsilcisi tarafından biraz da arsızca tersine çevrilmesine şaşırılmak gerek “Modernizm, sağ ve sol totaliter rejimlerin egemen üslubu haline gelmiştir.” Leon Krier, *New Classicism*, A. Papadakis / H. Watson, NY, 1990, s. 6.

madığı anlaşıldı. Neoklasisist anıtsalcılığın totalitarizmin kara listesine konulmasının sürdürülmesi yerine, “güç es-tetiğinin ‘kesinlik’” (Giorgio Ciucci) işlevinin çeşitli ulu-sal, siyasal ve ideolojik sistemler tarafından amaçları uğru-na ne şekilde kullanıldığı sorusuyla ilgilenilmeye başlan-dı.³ Daha sonra uluslararası idare (*Government Internatio-nal*) (Louis Craig)⁴ olarak adlandırılması, bu işlevi, Franco Borsi'nin “Anıtsalcılık, hem Batı'nın demokratik kurumla-rının gücünü, hem de diktatörlüklerin saldırganlığını ay-nı şekilde temsil edebiliyordu” saptaması kadar iyi tanım-lıyordu.⁵

Daha 20'li yıllarda Cemiyet-i Akvam Sarayı'nın yapım sü-recinde neden hiçbir modernist tasarımın kabul görmediği ve çoğu demokratik iktidarın neden anıtsal-klasisist üslup-tan yana karar kıldığı; Fransız Cumhuriyeti'nin Paris Dün-ya Fuarı için neden anıtsal-klasisist üsluptaki *Palais de Cha-illot*'u inşa ettiği; 30'lu yıllarda Washington DC'nin, *New De-al*'ın [Yeni Anlaşma, Yeni Düzen – ç.n.] himayesi altında mi-mari olarak anıtsallaştırılmasının sebeplerinin neler olduğu gibi sorular ayrıntılı bir şekilde incelenmeye başlandı. Soru-ların cevapları hep aynıydı. 30'lu yılların klasisist anıtsalcı-lığının Rönesans döneminden ve bilhassa Fransız İhtilali ve Birinci Fransız İmparatorluğu'ndan bu yana sahip olduğu nitelikleri hiçbir değişime uğramadan muhafaza ettiği, yani

3 30'lu yıllardaki neoklasisizm tarihini siyasi sistemlere, ulusal geleneklere ve bi-reysel mimarlara göre ayırarak tanımlamaya çalışan nispeten yeni çalışmalara örnek olarak şunlar verilebilir: Giorgio Cucci, “Linguacci classicistici negli an-ni trenta in Europa e in America”, Maurizio Vaudagna, yayım: *L'Estetica del-la politica - Europa e America negli anni trenta*. Roma/Bari, 1989. Aynı yayım: *Classicismo Classicismi* (2. dipnota bakınız). Hartmut Frank, “Welche Sprac-he sprechen Steine?”, *Faschistische Architekturen - Planen und Bauen in Europa 1930-1945*. Hamburg, 1985, s. 7-21. Franco Borsi, *The Monumental Era - Euro-pean Architecture and Design 1929-39*. New York, 1987.

4 Louis Craig vd., *The Federal Presence: Architecture, Politics, and Symbols in U.S. Government Building*, Cambridge/Mass, 1978, s. 331.

5 Borsi, s. 196.

devletin gücünün ve otoritesinin kendini ifade ediş biçiminin egemen üslubu olduğu görüldü. 19. yüzyılda liberalizm çağında klasisist anıtsalcılık, devletin kendisini gece bekçiliği rolüne indirgediği ve kamusal alanları biçimlendirme işini ve dolayısıyla temsil mimarisini giderek ekonomiye devrettiği ölçüde önem kaybetmişti. Bu gidişata devletin anıtsal bir geri dönüş yaşadığı 20. yüzyıl son verdi: Devlet ile ekonominin daha 1914 yılından önce yavaş yavaş yakınlaşmaya başlaması; Birinci Dünya Savaşı'nda ilan edilen genel kamu ekonomisi seferberliği ve nihayetinde devletin, aslında liberal kapitalizmin büyük mağlubiyetinden ve devletin rövanşta elde ettiği galibiyetten başka bir şey olmayan Büyük Buhran nedeniyle neredeyse mutlak bir güç olarak yeniden konumlandırılması. İster bolşevizm ve faşizm yoluyla ters yüz edilen, ister kapitalist-demokratik yöntemlerle onarılan toplumlar olsun. Üzerinde bir tapınak gibi yükseldiği devlete güven, saygı, hatta dine benzer bir anlam ve dayanışma kazandıran ve dünyanın geri kalanına kim olduğunu gösteren bir mimariye ihtiyacı vardı bu toplumların. Dünyaya kim olduğunu göstermekten ibaret olan sistemler arası rekabet, 1937 Paris Dünya Fuarı'nda en çok heyecan uyandıran üç pavyonun yan yana ve birbirlerine karşı boy göstermesiyle vücut buldu. Fransız Cumhuriyeti eski *Trocadéro Sarayı*'nı yıkıp, yerine neoklasisist üslupta anıtsal bir yapı olan *Palais de Chaillot*'u, Sovyetler Birliği ve Almanya'nın temsili yapıları tarafından çevrelenmiş biçimde, merkez eksenin birleşme noktası üzerinde inşa ederek kendini ve böylece liberal demokratik dünyayı, meydanı diktatörlüklere bırakmak istemeyen, hatta tam aksine onlardan aşağı kalır yanı olmayan bir anıtsallıkla, ötekileri kenarlara iterek, merkez üzerinde hak iddia eden bir güç olarak sunmuştu.⁶

6 Fuarın 50. yıldönümü için hazırlanan katalogta *Palais de Chaillot* sarayının anıtsallığı hakkında şöyle denilmektedir: “Sergi aynı nitelikte ve ağırlıkta ol-

30'lu yıllardaki anıtsal temsil çalışmalarının başlıca sahnesi ve şantiyesi ulusal başkent olmuştu. Paris'te 70 yıl önce III. Napolyon iktidarında yapılanlar şimdi Haussmann'a açıkça atıfta bulunularak Berlin, Moskova ve Roma'daki iktidar sahiplerince planlanıyor ve farklı aşırılıklarla gerçekleştiriliyordu. Yeni yollar açılmış, eski yollar genişletilmişti; geleneksel meydanlar genişliğinde yeni anayollar yapılmıştı; Berlin'deki Büyük Salon ve başlıca hedefi yükseklik ve ha-

---

masa da, Alman ve Sovyet pavyonlarının azametine karşı tek başkaldırıydı” Bertrand Lemoine, “Le Palais de Chaillot”, *Paris 1937 - Cinquantenaire de l'Exposition internationale des arts et des techniques dans la vie moderne*, Paris, 1978, s. 98. Hatta Lemoine, iki anıtsal pavyon arasında bulunan saray meydanını, demokratik niteliğini vurgulamak için Nürnberg Zeplin Alanı gibi merasim alanlarıyla kıyaslayarak bir adım daha ileri gitmiştir: “Saray Nazi ya da Mussolini tarzı bir anıtsallık taşıyor: Devletin estetik temsiline soyunan, fakat modern, etik, ilerici tarzda, demokratik ve dünyevi değerlere vurgu yapan bir bina. Ayrıca bu işsizlik döneminde bir ekmek kapısı açabilecek olan, yoksulların son sığınağı niteliğindeki Devletin üstlendiği güvenli liman rolünü daha da güçlendiren küresel ekonomik krizin bir parçası.” Akabinde nasyonal sosyalist merasim alanlarıyla olan farkı vurgulamıştır: “Taş kesilmiş kalabalığın sessizliğinin, hoparlörlerden yankılanan monologun duyulduğu büyük gezinti yeri” değil de, “iki tarafı açık bir meydan, bir geçit, insanların bir araya gelip söyleştikleri, keyfettikleri bir yer: Nefes alınan, aydınlık bir alan, Paris dedikoduları, bir duvara yaslanıp seyredilen Seine, Eiffel Kulesi ve Camp-de-Mars manzarası. İki bina arasındaki geniş boşluk halkın manzaraya baktığı büyük bir balkon, Paris'i seyre daldığı bir tiyatro vazifesi görüyor ... bu öyle bir temsil ki sanki hiç değişmiyor, ama bakanın meşrebine göre, kalabalığın kendini ele verdiği bir temsille her an yenileniyor” (a.g.e., s. 89). Liberal bir mimarlık eleştirmeni olan İngiliz John Gloag, Speer'in yeni Reich kançılarını mukadde moderniteye bir tepki olarak tasvir ederek, Paris, Washington ve Londra'daki yapılarla ilgili olarak da kullanılabilir olan çıkarımlara ulaşmıştır. “Duvar bir bariyer olarak yeniden inşa edilmiştir. Artık çelikten kemikler üzerine hafifçe giydirilmiş bir deri değil, Ortaçağ'dan gelen kalın bir tabaka haline bürünmüştür. Yapı, açık noktalara yer olmayan sağlam bir kutu gibi düşünüldüğünden, pencereler duvarın içine deşilmiş havasını vermektedir, ancak sonrasında tekrar düşünüldüğünde veya dış dünya ile iletişime izin vermek güvenli olduğunda, kalın taşlar kesilmiş, pencereler yerleştirilmiştir.” Bu mimarının “boş bir dinginlik” izlenimi yarattığını ifade eden Gloag şu sonuca varıyor: “Modern mimariye bir tepkiden daha fazlası söz konusu olmalı. Bu binalara güç, kuvvet ve bir miktar asalet katan şey, yeni bir tarz yaratmak amacıyla çizim tahtasına karalanandan fazlası olmalıdır ... Bu binalar yeni bir mimari düzeni teşkil etmektedir, güçlü ve dışavurumcu bir düzen” (*Word Warfare*, Londra, 1939, s. 40-41).

cim alanlarında dünya rekorlarını kırmak olan Moskova'daki Sovyetler Sarayı (Yüksekliğinin 410 m, üzerindeki Lenin heykelininin 70 m boyunda olması öngörülüyordu) gibi devasa anıtsal yapıların inşa edilebilmesi için tarihi yapılar geniş kapsamlı bir şekilde yıkılmıştı (Mussolini: "Resmetmeye değer çöp");⁷ üstüne üstlük, elbette modern çağın Sovyet hayranı yıldızları (Corbusier, Gropius, Ernst May) tarafından belirlenmiş olan şehirciliğin ulaşım ve hijyen kurallarının uygulanması sağlanmıştı. Stalin'in Moskova'nın yeniden yapılandırılmasından sorumlu kıldığı Lazar Kaganoviç'in 1935 yılının genel planı hakkında söyledikleri bütün bu girişimler için de geçerlidir:

Bunlar "savaş planlarıydı";⁸ yok edilecek olan düşman da liberalizmin mimari mirasıydı. Muharebe farklı kararlılıklarla sürdürüldü ve hiçbir durumda mutlak zaferle sonuçlanmadı. İtalyan faşizmi, Ortaçağ, Rönesans ve Barok dönemlere ait yapıları kapsamlı bir şekilde yıkarak Antik Roma'yı gün yüzüne çıkarmak ve kendi anıtsallığıyla birleştirmekten meydana gelen hedefine (şayet böyle bir hedefe sahip idiyse) ulaşmak konusunda en başarısız oldu.⁹ Hitler ve Speer'in, rejimin askeri alanda uğradığı yenilgi nedeniyle tamamlanamayan, Berlin'in üstünü *Germania* ile örtme teşebbüsü de daha başarılı değildi. Başkentine yönelik yüz ameliyatını en köklü biçimde gerçekleştiren rejim, en iddialı planı olan Sovyetler Sarayı'nı nihayetinde inşa edememiş olsa da Stalinizm oldu.

30'lu yılların Washington D.C. kentine baktığımızda bu-

7 Akt. Robert C. Fried, *Planning the Eternal City*, New Haven/Londra, 1973, s. 32 (Mussolini'ye ait orijinal metin: *Opera omnia*, Cilt 22, s. 47-48).

8 Akt. Timothy J. Colton, Moscow, *Governing the Socialist Metropolis*, Cambridge/Mass, 1995, s. 280.

9 Mussolini'nin Roma'nın yapı stokuna yönelik en radikal müdahalesi, eski imparatorluktan yeni imparatorluğa uzanan simgesel bir bağlantı olarak *Palazzo Venezia* ile *Colosseum* arasında, *Via del Impero* olarak adlandırılan bir yol açmasıydı.

rada benzer yoğunlukta inşaat faaliyetleri, benzer ölçekler ve benzer bir anıtsallık iddiası görürüz. Kentin günümüzdeki görüntüsünü biçimlendiren neoklasisist üsluptaki yapıların çoğu 1933-1939 yılları arasında inşa edildi: Ulusal Sanat Galerisi'nin de yer aldığı Federal Üçgen, Ulusal Arşiv, Yüce Mahkeme, çok sayıda bakanlık ve hükümet kurumu, Smithsonian Enstitüsü kompleksi ve Jefferson anıtı. Eşzamanlı olarak Berlin, Roma ve Moskova'da yürütülen faaliyetler ile 70 yıl önce gerçekleştirilen Haussmann kent tadilatının aksine şehrin yerleşim planına dokunulmamış ve tarihi yapılar yıkılmamıştı. Washington'da yaşananlar, eski kente karşı sürdürülen bir "savaşta", mevcut yapı stokunun yok edilmesini esas alan bir yenilemeden ziyade, mevcut boş alanların mimari yapılarla doldurulmasından ibaretti. Ancak bu alanlar birer *Tabula rasa** değildi; kendi işlev ve yapılarına 30 yıldır, hatta aslında 140 yıldır sahiplerdi. 1933-1939 yılları arasında inşa edilenler 30 yıl önce hazırlanan bir planda öngörülen hususların gerçekleştirilmesinden ibaretti. 1902 planı da, 1791 yılında hazırlanan ve L'Enfant-Planı olarak adlandırılan planı esas alıyordu. Washington'un tekilliği, planlama-inşaat alanında 18. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar uzanan bu kesintisiz sürekliliğe dayanır.

Versailles'da çalışan bir saray dekoratörünün oğlu olan Pierre Charles L'Enfant, mimarlık eğitiminden sonra Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na katılmış ve George Washington ile tanışmıştı. Müstakbel başkent planlayıcısı olarak atanmasının böyle de bir arka planı vardı. L'Enfant, Versailles Sarayı'nın ağaçlarla çevirili geniş yollarının, doğrusal, dairesel ve çaprazlama hatlar arasındaki geçişlerinin ve bu geçişlerden kaynaklanan bir çeşitlilik içeren Barok üsluptaki park tesislerinin çocukluğunda üzerinde yarattığı etkiyi de beraberin-

(*) Latince: Boş, üzerine hiçbir şey yazılmamış kâğıt.

de getirmişti. L'Enfant-planının “başlangıçta despot hükümdarların yüceltilmesine hizmet etmesi öngörülen mimari üslubunun eşitlik ve halkın egemenliği temeli üzerinde inşa edilmiş bir ulusun simgesine dönüşmesi”, “yüce ironi” yorumları yapılmasına sebep olmuştu.¹⁰

L'Enfant tarafından Amerika'ya transfer edilen barok anıtsallığının, 20. yüzyıla Avrupa'ya kıyasla bu kadar az tahripkâr bir geçişi mümkün kılması da en az aynı derecede ironik olarak nitelendirilebilir. Washington'da liberal anıtsallık öncesi dönemden liberal anıtsallık sonrası döneme geçiş, Avrupa'daki kentleri yenileme ve anıtsallaştırma çalışmalarına direnç gösteren liberal ara dönem atlanarak gerçekleştirilebildi. Washington *Frontier** olgusunun şehircilikteki karşılığıydı: Boş bir alan olmakla birlikte, *Frontier*'den farklı olarak, kontrolsüz liberal büyümeyi önleyecek şekilde programlanmıştı. Amerika'nın başkenti yüz yılı aşkın bir süre boyunca, kasaba özellikleri de taşıyan muhteşem bir yol planıydı. ABD'nin ulus olarak tamamlandığı ve kendini bir İmparatorluğa dönüştürmeye (*Frontier*'in kapatılması ve Pasifik bölgesinde yayılma; liberal kapitalizmin organize kapitalizme dönüştürülmesi; Federal hükümetin oynadığı rolün güçlendirilmesi; ilerlemecilik kapsamında gerçekleşen siyasi-idari reform hareketi) başladığı an itibariyle de, sadece planın yapılarla doldurularak tamamlanmasına ihtiyaç kalmıştı. 1902 yılına ait Washington planını ve birkaç sene sonra da Chicago'ya yönelik olarak, Speer'in *Germania* planıyla kıyaslanan¹¹ anıtsal bir plan hazırlayan Daniel Burnham'ın şu ifadesi, pekâlâ Hitler'in, Mussolini'nin ve Stalin'in planla-

10 John W. Reys, *Monumental Washington*, Princeton, 1967, s. 21.

(*) Sınır bölgesi. 1960-1890 yılları arasında Kuzey Amerika'daki Kızılderili kabilelerinin yaşadığı sınır bölgesi. Siyasi birimin kendi sınırları dışında yöneldiği ve etkinlik kurmaya çalıştığı alanı tanımlamak için kullanılır.

11 Lars Olof Larsson, *Die Neugestaltung der Reichshauptstadt: Albert Speers Generalbebauungsplan für Berlin*, Stockholm, 1977, s. 116.

macılarına da ait olabilirdi: “İnsanları cezbetmek isteyenler, büyük planlar yapmalıdır.”¹²

Anıtsal mimarinin 30’lu yıllardaki hikâyesi ve 1945 sonrasındaki yıllarda farklı şekillerde değerlendirilmesi şu iki hususu gözler önüne seriyor: Bir yandan, sadece mimari alanla sınırlı kalmamak üzere aynı tarz, biçim ve tekniklerin çok farklı siyasi sistemler tarafından nasıl alet edilebildiği; diğer yandan ise zamanın sonradan doğan ruhunun bertaraf edilen bir diktatörlük gibi genel itibarıyla tiksinielen bir mesele söz konusu olduğunda aracı ve amacı, biçimi ve içeriği ayırt etme yeteneğinin ne kadar sınırlı olduğu olgusu. Hegel’in *soyut düşünceye ilişkin olarak, güzel bir katili güzel bulamayacak kadar yetersiz olduğunu ifade eden yakınmasından bu yana bu hususta pek bir şey değişmedi.*

Anıtsallık ile totalitarizmi özdeşleştirmenin demode olmaya başladığı dönemde, totalitarizm araştırmalarında yeni bir eğilim baş göstermeye başladı. Faşizm, nasyonal sosyalizm ve Stalinizm artık sadece kötülüğün vücut bulduğu kapalı yapılar olarak görülmeyip, ekonomik, sosyal, psikolojik, kültürel ve benzeri ayrıntılar bakımından incelenmeye başlandı. Yapılan araştırmalar sonucunda faşizm ve nasyonal sosyalizmin baskıcı-cani boyutunun yanında bir de sosyal-eşitlikçi bir boyutunun bulunduğu ve her iki rejimin de 30’lu yıllarda elde ettiği başarı ve kitleleri sürükleyebilme becerisinin birinci özellikten ziyade ikinci özelliği esas aldığı tespit edilmişti. Nasyonal sosyalizmin “sosyalist” bileşeni ve nasyonal sosyalist ırkçılığın içerisindeki “etnik eşitlik vaadini” (Götz Aly) –ki nasyonal sosyalizm kendini bu şekilde algılamakta ve Almanların büyük çoğunluğu tarafından da bu şekilde algılanmakta ve kabul edilmekteydi– idrak etmek, nasyonal sosyalizmin bu yönünün 1945 yılından

12 Repts, a.g.e., s. 194.

bu yana bütünüyle görmezden gelinmesi sebebiyle yakışık-
sız olarak değerlendiriliyor.

Amerika Başkanı Roosevelt'in reform politikalarını ve be-
lirli siyasi tekniklerini, Üçüncü Reich'in yöntemleriyle mu-
kayese etmeye yönelik olarak 1973 yılında kaleme alınan bir
deneme, bahsettiğimiz tabunun karşıtı olan tabuyu zedeledi-
ğinden dolayı benzer şekilde cüretkâr bir izlenim yarat-
mıştı. Gerek *New Deal* alanındaki tarih yazıcılığına, gerek-
se nasyonal sosyalizm konusuna yabancı olan John A. Gar-
raty'nin ileri sürdüğü karşılaştırma noktaları esaslı bir skan-
dal yaratacak veya esasa ilişkin bir tartışma başlatacak ka-
dar ciddi idi. Garry *New Deal** ile Üçüncü Reich arasında-
ki benzerliklere örnek olarak karizmatik bir liderde vücut
bulan güçlü yürütme erkini; ulus, ırk ve toprak ideolojisini;
ekonomik ve sosyal devletçiliği ve nihayetinde devlet prop-
agasındaki yeni niteliği (ve niceliği) gösteriyordu. Gar-
raty aynı zamanda, karşılaştırmakla kastedilenin özdeşleş-
tirmek olmadığını vurgulamıştı. Roosevelt'in *New Deal*'i tek
parti devleti değildi. Gizli polis teşkilatı, feshedilen bir ana-
yasa ve toplama kampları yoktu. Liberal-demokratik devle-
tin, nasyonal sosyalizm tarafından ortadan kaldırılan bütün
kurumları *New Deal* döneminde muhafaza edilmişti.¹³

Amerika'nın önde gelen tarih dergisinde yayımlanan ma-
kalenin ne bir skandala ne de esasa ilişkin bir tartışmaya yol
açması, bugüne dek neredeyse hiç kimseyi aynı cüretkâr
davranışı sergilemeye teşvik etmemesi konu dikkate alın-
dığına şaşılacak bir durum teşkil etmekte olup, bu kitabın

(*) Roosevelt iktidarında 1933-1939 yılları arasında başlatılan reform süreci *New Deal* olarak adlandırılmaktadır. Ekonomik krizle mücadele için acil önlemler (istihdam yaratma programları, sanayi üretiminin devlet kontrolüne alınması, tarım sektörüne yönelik sübvansiyonlar) alınmasıyla başlayan süreç, bırakınız yapsınlar tarzı liberal minimal devletin, müdahaleci bir refah devletine dönüştürülmesiyle son bulmuştur.

13 John A. Garry, "The New Deal, National Socialism, and the Great Depression", *American Historical Review*, Cilt 78, s. 907.

kaleme alınmasının sebeplerinden birini oluşturmaktadır.

“Nazi Almanya’sı ile ABD’yi birbiriyle kıyaslamak cüretkâr, ihanetin eşliğinde veya en azından yakışıksız bir davranış gibi görünmektedir.”

Garraty, tevazu dolu bu retorik sözleriyle yaklaşımını eleştirebilecek kişilerin şevkini kırmak istiyordu. Görüldüğü gibi de başarılı olmuştu. O zamandan beri *New Deal* ile nasyonal sosyalizmin bazı boyutlarını birbiriyle karşılaştırmaya kalkışan az sayıdaki tarihçi, okuyucularına, mukayese edilen hususların özdeşleştirilmesini kastetmediklerini temin etmeye devam ediyor. Elinizde bulunan bu kitap da, gereksiz yanlış anlaşılmalara mahal vermemek için, aslında fuzuli olan ve okurun muhakeme yetisine duyulan güvenin pek de büyük olmadığını gösteren bu ritüeli tekrarlar.¹⁴

---

14 Konuya ilişkin olarak Amerika’da kaleme alınan sadece iki bilimsel araştırma mevcuttur. Bunlar: Diane Ghirardo, *Building New Communities: New Deal America and Fascist Italia*, Princeton, 1989. Leila Rupp, *Mobilizing Women for War: German and American Propaganda 1939-1945*, Princeton, 1978. Bu araştırmada *New Deal* sonrası dönem incelenmektedir.

Heinrich August Winkler 1973 yılında, ABD’deki Büyük Buhran’a ilişkin bir antolojinin yayıncısı sıfatıyla, “iki dünya savaşı arasındaki dönemin, hem Avrupa’nın bazı kesimlerinde faşizmin başarılı olmasını mümkün kılan özel ön koşulların hem de Anglosakson ülkelerdeki demokratik çözümleri mümkün kılan farklı sosyal ve kurumsal çerçevenin daha iyi anlaşılmasını sağlayabilecek şekilde karşılaştırmalı bir biçimde ele alınmasına” (*Die Große Krise in Amerika*, Göttingen, 1973, s. 7) yönelik olarak duyulan eksikliği ifade etmiş olmakla birlikte, bu konuda bir araştırma gerçekleştirilmemişti. 30 yıl sonra Winkler’in öğrencilerinden biri olan Kiran Klaus Patel, Zorunlu Reich Çalışma Hizmeti ve Sivil İstihdam Birliği (*Soldaten der Arbeit*, Göttingen, 2003) konusunda kaleme aldığı doktora teziyle bu konuyu tekrar irdelemiştir. 1990 yılında kaleme alınmakla birlikte yayımlanmayan bir yüksek lisans tezinde, Almanya ve ABD’deki istihdam yaratma programları mukayese edilmektedir Philipp Gassert, *Der New Deal in vergleichender Perspektive: ABD ve Üçüncü Reich’daki istihdam yaratma programları 1932-1935*, Heidelberg Üniversitesi. Jürgen Kockas tarafından hazırlanan karşılaştırmalı araştırma ise, *New Deal* ve nasyonal sosyalizmi birbiriyle karşılaştırmaktan ziyade, toplumsal sınıflara ve uluslara özgü sosyal psikoloji üzerinde odaklanmaktadır.

İtalyan bilim insanları, *New Deal* ve faşizm karşılaştırmasına Amerikalıların ve Almanların ilgisizliğine kıyasla en büyük ilgiyi göstermiştir. Bu alanda çok sayıda makalesi, *Corporativismo e New Deal* (Torino, 1981) ve *L’Estetica della poli-*